

Intekhaab-e-Hadees
(Telugu)

ద్రవక్త ద్రవచనం

మూలం
మౌలానా అబ్దుల్ గఫార్ హసన్ రహ్మానీ

అనువాదం
ఎస్.ఎమ్. మలిక్

తెలుగు ఇస్లామిక్ పబ్లికేషన్స్
సందేశ భవనం, లక్కడకోట్,
హైదరాబాద్ - 500 002

భూమిక

‘హాదీసు’కు సంబంధించిన ముఖ్యమయిన, అవసరమయిన చర్చలన్నీ ఈ క్లుప్తమయిన ‘భూమిక’లో చేర్చడం సాధ్యపడదు. వీటిగ్గాను ప్రత్యేకంగా వేరు రచన అవసరం. ప్రస్తుతానికి హాదీసు సంకలనం, సంచయనాలకు సంబంధించిన సంక్షిప్తమయిన ఒక స్వరూపాన్ని పరితల ముందుంచడం జరిగింది. ప్రవక్త ప్రవచనాల అమూల్యమయిన సంపద గత 13 వందల ఏళ్ళుగా ఎన్నెన్నో దశలు దాటుకుంటూ మన వరకు చేరిందో, విజ్ఞతకు, వివేచనకు, మార్గదర్శకత్వానికి మూలమయిన ఈ వెలలేని ఖజానా తమ తరువాతి తరాలకు భద్రంగా చేరవెయ్యడానికి ఏ యే పవిత్రాత్మలు తమ జీవితాలను అంకితం చేశాయో, అవసరమైతే తమ ప్రాణాలకు సయితం ఎలా తెగించి ఈ కార్యాన్ని నిర్వహించాయో కాస్తయినా బోధపరచడానికి ఇందులో కృషి జరిగింది.

ప్రవక్త ప్రవచనాలు మనకు మూడు విధాలుగా చేరాయి.

1. ముస్లిమ్ సముదాయం నిరంతర ఆచరణ.
2. లిఖితపూర్వకంగా భద్రపరచిన సంకలనాలు, పుస్తకాలు.
3. జ్ఞాపక శక్తి ఆధారంగా ఉల్లేఖన ప్రక్రియ - అంటే పాఠ్య పఠనాల ద్వారా.

ఈ విధంగా సంచయనం, సంకలనం, రచనలు జరిగిన మొత్తం కాలాన్ని నాలుగు దశలుగా విభజించవచ్చు.

1. ప్రవక్త కాలం నుంచి మొదటి శతాబ్ది హిజ్రీ వరకు.
2. మొదటి శతాబ్ది మొదలుకుని రెండవ అర్థ శతాబ్ది వరకు.
3. రెండవ అర్థ శతాబ్ది మొదలుగా నాల్గవ శతాబ్ది చివరి వరకు.
4. అయిదవ శతాబ్ది మొదలుకుని ఇంకా కొనసాగుతోంది.

మొదటి దశ

ఈ కాలంలో హాదీసు సంచయన కర్తలు, ఆనాటి లిఖిత ప్రతులు, సంచయనాల వివరాలు ఇలా వున్నాయి:

విషయ సూచిక

1. ఇస్లామ్ మౌలిక అంశాలు	1
2. ధార్మిక విద్యా బోధన	33
3. ధర్మ సంస్థాపన	52
4. ఆరాధనలు	65
5. నైతికత	84
6. దుర్గుణాలు	126
7. పరిశుద్ధ జీవితం	139
8. సత్యమాజం రూపురేఖలు	158
9. సామూహిక సద్గుణాలు	191
10. సామాజిక దౌష్ట్యాలు	205
11. శ్రేష్ఠ సామూహిక వ్యవస్థ	251

ప్రఖ్యాత హదీసు స్మరణలు

సంఖ్య	పేరు	మరణం	వయసు	ఉల్లేఖనాలు
1.	హజ్రత్ అబూ హురైరా (అబ్దుర్రహ్మాన్) శిష్యులు 800	హి. 59	78	5374
2.	హజ్రత్ అబ్దుల్లా బిన్ అబ్బాస్	హి. 68	71	2660
3.	హజ్రత్ ఆయిషా సిద్దీకా	హి. 58	67	2210
4.	హజ్రత్ అబ్దుల్లా బిన్ ఉమర్	హి. 73	84	1630
5.	హజ్రత్ జాబీర్ బిన్ అబ్దుల్లాహ్	॥ 78	94	1560
6.	హజ్రత్ అనస్ బిన్ మాలిక్	॥ 93	103	1286
7.	హజ్రత్ అబూ సయీద్ ఖుద్రి	॥ 74	84	1170

వెయ్యి కన్నా ఎక్కువ హదీసులు జ్ఞాపకమున్న ఘనులయిన ప్రవక్త సహచరులు వీరు. వీరు కాక హజ్రత్ అబ్దుల్లా బిన్ అమ్ బిన్ ఆస్ (హి.63), హజ్రత్ అలి (హి.40), హజ్రత్ ఉమర్ ఫారూక్ (హి.23) వీరంతా 500 నుండి వెయ్యి వరకు హదీసులు ఉల్లేఖించిన వారు.

అలాగే హజ్రత్ అబూబక్ర (హి. 13), హజ్రత్ ఉస్మాన్ (హి. 36), హజ్రత్ ఉమ్మూ నల్మా (హి. 59), హజ్రత్ అబూ మూసా అష్ అరి (హి.52), హజ్రత్ అబూజర్ గిఫారి (హి.32), హజ్రత్ అబూ అయ్యూబ్ అన్నారి (హి.51), హజ్రత్ ఉబైబిన్ కఅబ్ (హి.19), హజ్రత్ ముఅజ్ బిన్ జబల్ (హి.18) - వీరంతా వందకు పైగా 500కు తక్కువగా హదీసులు ఉల్లేఖించారు.

వీరే కాక ఆ కాలంలోని గొప్ప అనుచర గణాన్వీ మరువలేము. వారి అనన్యమయిన పరిశ్రమ వల్లనే ప్రవక్త సంప్రదాయ సంపద అంతా ప్రవక్త అనుచర సముదాయానికి అందగలిగింది. ప్రళయం వరకూ తరగని ఈ సంపద ద్వారా ముస్లిమ్ సముదాయం ప్రయోజనం పొందుతూనే ఉంటుంది.

కొందరు మహనీయుల పరిచయం క్రింద నిస్తున్నాము.

1. సయీద్ బిన్ ముసయ్యిబ్ : ఫారూకీ రోజుల్లో రెండవ సంవత్సరం మదీనాలో పుట్టారు. హి. 105లో మరణించారు.

హజ్రత్ ఉస్మాన్, హజ్రత్ ఆయిషా, హజ్రత్ అబూ హురైరా, హజ్రత్ జైద్ బిన్ సాబిత్ (ర) ద్వారా హదీసు విద్య నభ్యసించారు.

2. అర్వా బిన్ జుబైర్: ఈయన మదీనాకు చెందిన ప్రముఖ పండితుల్లో

పరిగణించబడతారు. హజ్రత్ అయిషా అక్క కుమారులు. అధికాంశం తన పిన్ని చెప్పిన హదీసులను ఉల్లేఖించారు. ఇంకా హజ్రత్ అబూ హురైరా, హజ్రత్ జైద్ బిన్ సాబిత్ వద్ద కూడా శిష్యురికం చేసిన ఘనత ఉంది. ఈయన శిష్యుల్లో సాలిహ్ బిన్ కైసాన్, ఇమామ్ జుఫ్రా లాంటి పండితులున్నారు. ఈయన హి.94లో పరమపదించారు.

3. సాలిమ్ బిన్ అబ్దుల్లా బిన్ ఉమర్: మదీనాకు చెందిన 7 గురు షరీఅత్ వేత్తల్లో ఈయన్ని గణిస్తారు. ఈయన తన తండ్రిగారు, ఇతర ప్రవక్త సహచరుల ద్వారా హదీసు పాండిత్యాన్ని గడించారు. నాఫె; జుఫ్రా తదితర ప్రముఖ అనుచరులు ఈయన శిష్యులు. హి. 106లో మరణించారు.
4. నాఫె మౌలా అబ్దుల్లా బిన్ ఉమర్: వీరు హజ్రత్ అబ్దుల్లా బిన్ ఉమర్ శిష్యుల్లో ప్రముఖులు, ఇమామ్ మాలిక్ కు గురువు. హదీసువేత్తల దృష్టిలో ఈ ప్రమాణ వరంపర (మాలిక్ నాఫె నుండి, ఆయన అబ్దుల్లా బిన్ ఉమర్ నుండి, ఆయన దైవ సందేశహరుల నుండి) సిల్బిలతుజ్జహాద్ (స్వర్గ పరంపర)గా పరిగణించబడుతుంది. ఈయన హి. 117లో దివంగతులయ్యారు.

తొలి దశలోని లిఖిత సంపద

1. సహీఫా సాదికా: ఇది హజ్రత్ అబ్దుల్లా బిన్ అమ్ర్ బిన్ ఆస్ (హి. 13-వయసు77) సంకలనం చేసింది.

హజ్రత్ అబ్దుల్లా బిన్ అమ్ర్ బిన్ ఆస్ కు రచన, సంకలనాల అభిరుచి మెండుగా ఉండేది. దైవ సందేశహరులు వలికే ప్రతిమాటను వ్రాసుకునేవారు. ఈ విషయంలో స్వయాన ప్రవక్త మహనీయులు ఆయనకు అనుమతించారు. ఈ సంకలనంలో ఒక వెయ్యి హదీసులుండేవి. చాలా కాలం వరకు వారి వంశంలో భద్రంగా ఉండేవి. ఇప్పుడు అది మున్నద్ ఇమామ్ అహ్మద్ లో ఒక భాగమయి పోయింది.

2. సహీఫా సహీహా: సంకలన కర్త, హుమామ్ బిన్ మునబ్బిహ్ (హి. 101). వీరు హజ్రత్ అబూ హురైరా గారి ప్రముఖ శిష్యుల్లో ఒకరు. ఈయన తన గురువు ఉల్లేఖనాలన్నింటినీ ఒకే చోట గ్రంథస్థం చేసుకున్నారు. దాని వ్రాత ప్రతులు బెర్లిన్, డెమాస్కస్ గ్రంథాలయాల్లో ఉన్నాయి. ఇంకా ఇమామ్ అహ్మద్ బిన్ హంబల్ తన విఖ్యాత మున్నద్ లోనూ 'అబూ హురైరా' అన్న శీర్షికన ఈ మొత్తం

పుస్తకాన్ని యధాతథంగా చేర్చారు. (మున్నద్ అహ్మద్, సంపుటి2, పుటలు 312-318) ఈ సంకలనం కొన్నేళ్ళ క్రితం డా. హమీదుల్లా (ప్యారిస్) ప్రయత్నాల ఫలితంగా హైదరాబాద్ లో ప్రచురించడం జరిగింది. ఇందులో 138 ఉల్లేఖనాలున్నాయి.

ఈ సహీఫా, హజ్రత్ అబూ హరైరా ఉల్లేఖనాలన్నింటిలోని ఒక భాగం మాత్రమే. దీని ఉల్లేఖనాలు అనేకం బుఖారి, ముస్లిమ్ గ్రంథాలలోనూ దొరుకుతాయి. పదాలు ఒకేలాగుంటాయి. పెద్ద వ్యత్యాసం కనిపించదు.

3. బషీర్ బిన్ సహీఫ్: హజ్రత్ అబూ హరైరా శిష్యుల్లో రెండవ వారు. ఈయన కూడా ఒక సంకలనం తయారు చేశారు. దీన్ని ఈయన హజ్రత్ అబూ హరైరాకు చివరి రోజుల్లో వినిపించి ధృవీకరించుకున్నారు.
4. మున్నద్ అబూ హరైరా: దీని ప్రతులు సహచరుల కాలంలోనే గ్రంథస్థమయ్యాయి. దీని ఒక ప్రతి హజ్రత్ ఉమర్ బిన్ అబ్దుల్ అజీజ్ తండ్రి, అబ్దుల్ అజీజ్ బిన్ మర్వాన్ (ఈజిప్ట్ గవర్నర్ హి. 86) వద్దకూడా ఉండేది. అబ్దుల్ అజీజ్ బిన్ మర్వాన్ కసీరా బిన్ ముర్రాకు, 'నీ వద్ద సహచరులు ఉల్లేఖించిన హదీసులుంటే వాటిని వ్రాసి పంపు. హజ్రత్ అబూ హరైరా హదీసులు అక్కర లేదు. అవి నా వద్ద గ్రంథస్థమయి వున్నాయి' అని వ్రాశారు. 'మున్నద్ అబూ హరైరా' గ్రంథ ప్రతి ఒకటి, ఇమామ్ ఇబ్నూ తయిమియ్య వ్రాసినది జర్మనీ గ్రంథాలయంలో భద్రంగా ఉంది.
5. సహీఫా హజ్రత్ అలీ: ఇమామ్ బుఖారి విశదీకరించిన దాని ప్రకారం, ఇది చాలా ఘనమయిన సంపుటం. ఇందులో జకాత్, మదీనా పవిత్రత, హజ్జతుల్ విదా ప్రసంగం, ఇస్లామీయ రాజ్యాంగ అంశాలు లాంటి విషయాలు అనేకం ప్రస్తావించి వున్నాయి.
6. ప్రవక్త మహనీయుని ప్రసంగపాఠం: మక్కా ప్రవేశంనాడు, అబూ షాయ్ మని కోరిక మేరకు దైవ ప్రవక్త తన ప్రసంగాన్ని సవివరంగా వ్రాయించారు. ఈ ప్రసంగంలో మానవ హక్కులకు సంబంధించిన ముఖ్యమయిన వివరాలున్నాయి.
7. సహీఫా హజ్రత్ జాబిర్: హజ్రత్ జాబిర్ బిన్ అబ్దుల్లా ఉల్లేఖనాలను ఆయన శిష్యు గణం, నహబ్ బిన్ మునబ్బ (హి.110), సులైమాన్ బిన్ కైస్ లఫ్ఫరి వ్రాత

మూలకంగా సంకలనం చేసుకున్నారు. ఈ సంకలనంలో హాజ్ విధి నిషేధాలు, వీడ్కోలు హాజ్ ప్రసంగం ఉన్నాయి.

8. హజ్రత్ ఆయిషా (ర) ఉల్లేఖనాలు: హజ్రత్ ఆయిషా ఉల్లేఖనాలను ఆవిడ శిష్యుడు అర్వా బిన్ జుబైర్ వ్రాసి భద్రపరిచారు.
9. ఇబ్ను అబ్బాస్ ఉల్లేఖనాలు: హజ్రత్ అబ్దుల్లా ఇబ్ను అబ్బాస్ ఉల్లేఖనాల అనేక సంకలనాలున్నాయి. హజ్రత్ సయీద్ బిన్ జుబైర్ తాబయీ కూడా ఈయన ఉల్లేఖనాలను వ్రాసి సంకలనం చేసుకున్నారు.
10. అనస్ బిన్ మాలిక్ సహీఫాలు: సయీద్ బిన్ హిలాల్ ప్రకారం, “హజ్రత్ అనస్ తాను వ్రాసిపెట్టుకున్న ప్రతుల్ని మాకు చూపి, ‘ఈ ఉల్లేఖనాలు నేను స్వయంగా దైవ సందేశహరుని నోట విన్నాను, అప్పుడే వ్రాసుకున్నాను. తరువాత ఆయన (స)కు వినిపించి ధృవీకరించుకున్నాను కూడా” అని అనేవారు.
11. అమ్ బిన్ హజ్జ్: ఈయన్ని యమన్ గవర్నరుగా నియమిస్తూ పంపేటప్పుడు ప్రవక్త మహనీయులు వ్రాత మూలకంగా ఒక సూచన పత్రాన్ని ఇచ్చి పంపారు. ఈయన ఆ సూచన పత్రాన్ని భద్రపరచడమే కాక దైవప్రవక్త ఇచ్చిన ఇంకా 21 అదేశ పత్రాలను జతచేసి ఒక పుస్తకాన్నే సంకలనం చేశారు.
12. సమర బిన్ జున్బ్ పుస్తకం: ఇది ఈయన తనయునికి వారసత్వంలో లభించింది. ఇందులోనూ ఉల్లేఖనాలు పెద్ద సంఖ్యలో ఉన్నాయి.
13. సహీఫా సఅద్ బిన్ ఉబాద్: హజ్రత్ సఅద్ బిన్ ఉబాద్ ప్రవక్త సహచరులు, అజ్ఞాన కాలం నుండే చదవనూ వ్రాయనూ వచ్చిన వారు.
14. హజ్రత్ నాఫే లేఖలు: సులైమాన్ బిన్ మూసా ఉల్లేఖనం ప్రకారం, అబ్దుల్లా బిన్ ఉమర్ చెబుతూ ఉంటే నాఫే (ర) వ్రాస్తూ ఉండేవారు.
15. మఅన్ ఉల్లేఖనం ప్రకారం, “అబ్దుర్రహ్మాన్ బిన్ అబ్దుల్లా బిన్ మన్ ఉద్ (ర) నా యెదుట గ్రంథం తీసి ప్రమాణం చేస్తూ, ‘ఇది నా తండ్రి అబ్దుల్లా బిన్ మన్ ఉద్ చేతులారా వ్రాసిన గ్రంథం’ అని అన్నారు.”

పరిశోధనను అన్వేషణను ఇంకా కొనసాగిస్తే ఇవి కాక ఇంకా ఎన్నో ఉదాహరణలు, సంఘటనలు దొరకవచ్చు.

ఈ దశలో మహనీయ సహచరులు, గొప్ప అనుచరులు ఇతోధికంగా తమ వ్యక్తిగత స్పృహతోని హదీసుల్ని గ్రంథస్థం చెయ్యడం పట్ల శ్రద్ధ చూపారు. కాని రెండవ దశలో సంచయన, సంపాదన కార్యం ఇంకా విస్తృతి పొందింది. హదీసు సంకలన కర్తలు తమకు సొంతంగా తెలిసినవారితోపాటు తమ నగరం, ప్రాంతంలోని పండితుల్ని కలుసుకుని వారి ఉల్లేఖనాలను సయితం క్రమబద్ధంచేశారు.

రెండవ దశ

ఈ దశ దాదాపు రెండవ శతాబ్ది (హిజ్రీ) తొలి యాభయ్యేళ్ళకు ముగుస్తుంది. ఈ దశలో అనుచరుల ఒక పెద్ద వర్గం సిద్ధమయింది. ఈ వర్గంలోనివారు తొలి దశలోని లిఖిత సంపదనంతా విస్తృత సంకలనాలతో క్రోడీకరించారు.

హదీసు సంకలన కర్తలు

1. ముహమ్మద్ బిన్ షిహాబ్ జుహ్రీ (మ : హి. 124) : ఈయనను సమకాలీన హదీసువేత్తలలో ముఖ్యులుగా పరిగణించేవారు. ఈయన హదీసు విద్యను దిగువ పేర్కొన్న మహనీయ వ్యక్తుల ద్వారా అభ్యసించారు.

సహచరుల్లో: 1. అబ్దుల్లా బిన్ ఉమర్ (ర), 2. అనస్ బిన్ మాలిక్ (ర), 3. సహల్ బిన్ సఅద్ (ర).

అనుచరుల్లో: సయీద్ బిన్ ముసయ్యిబ్, మహ్మూద్ బిన్ రబీ ప్రభృతులు.

ఈయనగారి శిష్యుగణంలో, ఇమామ్ ఔజాయి, ఇమామ్ మాలిక్, సుఫియాన్ బిన్ ఉయ్యున్ వంటి హదీసు వేత్తలున్నారు. ఉమర్ బిన్ అబ్దుల్ అజీజ్ హి.శ. 101లో ఈయనకు హదీసులు సంకలనం చేసే కార్యాన్ని ఆపుగించారు. ఈయనతోపాటు మదీనా గవర్నర్ అబూబక్ర ముహమ్మద్ బిన్ ఉమర్ బిన్ హజ్జీకు అదేశాలు పంపి, ఉమ్రా బిన్ను అబ్దుల్ హక్మ్, కాసిమ్ బిన్ ముహమ్మద్ వద్ద వున్న హదీసు భండారాన్ని గ్రంథస్థం చెయ్యమని ఉమర్ బిన్ అబ్దుల్ అజీజ్ పురమా యించారు.

పైన పేర్కొన్న ఉమ్రా, హజ్రత్ అయిషాకు ముఖ్య శిష్యురాలు. కాసిమ్ బిన్ ముహమ్మద్ అవిధ సోదరుని కొడుకు. హజ్రత్ అయిషా తన సంరక్షణలో వీరికి శిక్షణ, బోధనలు గరిపారు.

ఇంతేకాక హజ్రత్ ఉమర్ బిన్ అబ్దుల్ అజీజ్ ఇస్లామీయ రాజ్యంలో బాధ్యతాయుత స్థానంలో ఉన్న నాయకులనందరినీ హదీసుల్ని కూడబెట్టాలని,

వాటిని క్రమబద్ధం చేయాలన్న తాకీదుతో ఫర్మానాలు జారీచేశారు. ఫలితంగా హదీసు పెను గ్రంథాలే రాజధాని నగరమయిన డెమాస్కుస్ చేరాయి. ఖలీఫా వాటి నకళ్ళను రాజ్యంలో మూలమూలన చేరవేశారు.

ఇమామ్ జుఫ్రీ హదీసు సంకలనాన్ని సిద్ధం చేసిన తరువాత ఆ కాలంలోని ఇతర విద్యావంతులు సయితం సంకలనం, సంపాదన కార్యక్రమాలు చేపట్టారు.

2. అబ్దుల్ మలిక్ బిన్ జరీహ్ (హి. 150) మక్కాలో ఈ మహత్కార్యాన్ని చేపట్టారు.
3. ఇమామ్ ఔజాయి (హి.157) - సిరియాలో
4. ముఅమ్మూర్ బిన్ రాషిద్ (హి.153) - యమన్లో
5. ఇమామ్ సుఫియాన్ సౌరి (హి.161) - కూఫాలో
6. ఇమామ్ హమ్మూద్ బిన్ సల్లమ (హి.167) - బస్త్రాలో
7. ఇమామ్ అబ్దుల్లా బిన్ ముబారక్ (హి.181) - ఖురాసాన్లో

వీరంతా హదీసుల సంకలనం, వాటి క్రమబద్ధీకరణ కృషిలో మున్ముందు ఉండిన మహనీయులు.

8. ఇమామ్ మాలిక్ బిన్ అనస్ (హి.93-179) : మదీనాలో ఇమామ్ జుఫ్రీ తరువాత ప్రవక్త హదీసు సంకలనా శుభకార్యం చేపట్టే ఘనత తనకే దక్కింది. ఈయన నాఫె, జుఫ్రీ ఇంకా ఇతర ప్రముఖ పండితుల వద్ద విద్య నభ్యసించారు. ఈయన గురువుల సంఖ్య 900 వరకు ఉందని అంటారు. ఈ విద్యామృత సరోవరం నుండి హిజాజ్, సిరియా, ఇరాక్ పాలస్తీనా, ఈజిప్ట్, ఆఫ్రికా, స్పెయినుకు చెందిన వేలాది ప్రవక్త సంప్రదాయ పిపాసువులు తనివితీరా గ్రోలారు. ఈయన శిష్యుల్లో లైస్ బిన్ సఅద్, (హి.175), ఇబ్ను ముబారక్ (హి.181), ఇమామ్ షాఫియా (హి.204), ఇమామ్ ముహమ్మూద్ బిన్ హననుష్షెబాని (హి.189) లాంటి మహామహులున్నారు.

ఈ దశలో హదీసు సంకలనాలు అనేకం జరిగాయి. వీటిలో ఇమామ్ మాలిక్ సంకలనం చేసిన ముఅత్తాకు ప్రత్యేకస్థానముంది. దీని సంకలనా కాలం హి. 130 నుండి 141 మధ్యన ఉంటుంది. మొత్తం ఉల్లేఖనాల సంఖ్య 1700. వీటిలోనుంచి మర్ఫూ 600; ముర్బల్ 228, మౌకూఫ్ 613;★ అనుచరుల సూక్తులు 285

* వీటి వివరణకు 'పారిభాషిక పదాలు' చూడండి.

ఉన్నాయి. ఈ దశలోని కొన్ని ఇతర సంకలనాల పేర్లు : 1. జామె సుఫియాన్ సౌరి (హి.161) 2. జామె ఇబ్దు ముబారక్ (హి.181); 3. జామె ఇమామ్ ఔజాయి (హి.157); 4. జామె ఇబ్దు జరీజ్ (హి.150); 5. కితాబుల్ ఖరాజ్, కాజీ అబూ యూసుఫ్ (హి.183); 6. కితాబుల్ ఆసార్, ఇమామ్ ముహమ్మద్ (హి.189).

ఈ దశలో ప్రవక్త మహనీయుని హదీసులు, సహచరుల అనుచరుల ఫత్వాలు (తీర్పులు)-అన్నింటినీ ఒకే గ్రంథంలో సంచయనం చేసేవారు. అయితే ఫలానా విషయం సహచరుల లేక అనుచరుల సూక్తిఅని లేక ప్రవక్త (స) హదీసు అని విశదీకరించడం జరిగేది.

మూడవ దశ

ఇది దాదాపు హిజ్రీ 150 మొదలు 400 వరకు ఉంటుంది. ఈ దశ ప్రత్యేకతలు ఇవి:

1. ప్రవక్త ప్రవచనాలను (హదీసులను) సహచరుల 'ఆసార్'^{*} (ప్రభావకాలు), అనుచరుల సూక్తుల నుండి వేరు చేసి సంకలనం చెయ్యడం జరిగింది.
2. విశ్వసనీయమయిన ఉల్లేఖనాల సంకలనాలు వేరుగా తయారయ్యాయి. ఈ విధంగా, అన్వేషణ, పరిశోధన, అనుశీలనల తరువాత రెండవ దశలోని రచనలు మూడవ దశలో ఘనమయిన పుస్తకాలుగా రూపొందాయి.
3. ఈ దశలో ఉల్లేఖనాలను ప్రోగు చెయ్యడమే కాక హదీసు శాస్త్రాన్ని భద్రపరచడానికి హదీసువేత్తలు వంద (100)కు పైగా వివిధ విద్యల్ని ఆవిష్కరించారు. వాటిమీద ఇప్పటి వరకు వేలాది పుస్తకాల రచన జరిగింది.

“వారు చేసిన కృషికి దైవానికి కృతజ్ఞతలు, దైవం వారి ఆ కృషికిగాను ఉత్తమమయిన ప్రతిఫలాన్నిచ్చుగాక”

ఆ విద్యల్లో కొన్నింటి క్లుప్తమయిన పరిచయం:

1. అస్సాఉర్రిజాల్ విద్య

ఈ విద్యలో ఉల్లేఖకుల జీవిత విశేషాలు, జనన కాలం, వారి గురువులు, శిష్యులు ఇత్యాది విషయాల వివరాలు; విద్యాప్రాప్తికి చేసిన ప్రయాణాలు, వారి విశ్వసనీయత ప్రామాణాన్ని గురించి హదీసువేత్తల నిర్ణయాలున్నాయి. ఇది చాలా విస్తృతమయిన శాస్త్రం, అసక్తికరమయింది కూడా.

* వీటి వివరణకు 'పారిభాషిక పదాలు' చూడండి.

కొందరు పక్షపాత బుద్ధిగల ప్రాచ్య విద్యా నిపుణులయిన పాశ్చాత్యులు (Orientalists) కూడా దీని ప్రశస్తతను కొనియాడకుండా ఉండలేక పోయారు. ఈ శాస్త్రం వల్ల అయిదు లక్షల మంది ఉల్లేఖకుల జీవన వృత్తాంతాలు భద్రంగా ఉన్నాయి. ఈ ప్రత్యేకతలో ముస్లిమ్ పండితులకు సరితూగేవారు దొరకడం అసాధ్యం.

ఈ శాస్త్రంలో వందలాది పుస్తకాలు రచించారు. కొన్నింటి పేర్లు:

అ) తహ్సీబుల్ కమాల్ - రచయిత: ఇమామ్ యూసుఫ్ (హి.742). ఈ శాస్త్రంలో ఇది అత్యంత ప్రామాణికమయిన గ్రంథం.

ఆ) తహ్సీబుత్తహ్సీబ్: రచయిత: హాఫీజ్ ఇబ్ను హిజ్ర్, బుఖారి టీకా కర్త, ఈ గ్రంథం 12 సంపుటల్లో ఉంది; హైదరాబాద్ (దాయరతుల్ మఆరిఫ్, ఉస్మానియా యూనివర్సిటీ ప్రచురించింది)

ఇ) తజ్కీరతుల్ హుఫ్ఫాజ్ - రచయిత: అల్లామా జహబి (హి - 748)

2. ముస్తలహుల్ హదీస్ విద్య

ఇది హదీసు విద్యకు ప్రాతిపదిక సూత్రావళి. ఈ శాస్త్రం వెలుగులోనే హదీసుల స్థాయి, బలహీనతల నియమాలు తెలుస్తాయి.

ఈ శాస్త్రానికి సంబంధించిన ప్రఖ్యాత పుస్తకం “ఉలూముల్ హదీస్” దీన్ని “ముకద్దమ ఇబ్నుస్సలాహ్” అని కూడా అంటారు. రచయిత: అబూ ఉమర్, ఉస్మానిబ్నుస్సలాహ్ (హి.577).

గత 100 ఏళ్ళల్లో హదీసు సూత్రావళి మీద రెండు గ్రంథాలు వెలువడ్డాయి.

(అ)తౌజీహుస్సజర్ - రచయిత: అల్లామ తాహీర్ బిన్ సాలిహ్ అల్ జజాయిరీ (హి. 1338)

(ఆ)కవాయిదుత్తహదీస్ - రచయిత: అల్లామ సయ్యద్ జమాలుద్దీన్ కాసిమీ (హి.1332)

మొదటి పుస్తకం విషయ విస్తృతికి, రెండవది సక్రమ సంకలనానికి ఖ్యాతి గడించాయి.

3. గరీబుల్ హదీస్ విద్య

ఈ శాస్త్రంలో హదీసుల్లోని కఠినపదాల శాబ్దిక అర్థాల పరిశోధన విరివిగా జరిగింది. ఈ శాస్త్రంలో ఇది కాక అల్లామ జమఖ్షరీ (హి. 538) రచించిన

అల్ఫాయిక్, ఇబ్బుల్ అసీర్ (హి. 606) రచించిన నిహాయ ప్రముఖమయినవి.

4. తఖ్ రీజుల్ అహదీస్ విద్య

ప్రముఖ ఖుర్ఆన్ వ్యాఖ్యాన గ్రంథాలు, ఫికహ గ్రంథాలు, సూఫీయిజానికి సంబంధించిన గ్రంథాలు, విశ్వాసాలకు సంబంధించిన గ్రంథాలు - వీటన్నింటిలో ప్రస్తావించిన ఉల్లేఖనాలకు మూల గ్రంథాలేవీ అన్న విషయం తెలుసుకో దలిస్తే ఈ శాస్త్రం ఉపయోగపడుతుంది. ఉదాహరణకు, 'హిదాయ' (బుర్హానుద్దీన్ అలీ బిన్ అబీబక్ అల్ మర్గినాని - హి. 592), 'ఇహ్వాఉల్ ఉలూమ్' (ఇమామ్ గజాలి - హి. 505)లలో అనేక ఉల్లేఖనాలు, ఎలాంటి ప్రామాణికత తెలుపకుండా, మూలాన్ని తెలుపకుండా ప్రస్తావనలోకి వచ్చాయి. ఎవరైనా ఆ ఉల్లేఖనాల ప్రామాణికత ఏ పాటిదని, ఏ ఏ ప్రముఖ హదీసు పుస్తకాల్లో అవి వచ్చాయని తెలుసుకోగోరితే ఈ శాస్త్రానికి సంబంధించిన పుస్తకాల్లో అవి లభ్యమవుతాయి. మొదట పేర్కొన్న పుస్తకం కోసం హాఫిజ్ జైలయి (హి. 792) రచించిన "నసబుర్రాయ" అన్న పుస్తకాన్ని, హాఫిజ్ ఇబ్బుహిజ్ అన్ కలాని (హి.852) వ్రాసిన "అద్దరాయ" అన్నదాన్ని చూడవలసి ఉంటుంది. రెండవ పుస్తకంలోని హదీసుల కొరకు హాఫిజ్ జైనుద్దీన్ ఇరాకీ (హి.808) రచించిన "అల్ముగ్నీ అన్ హమలిల్ అస్సార్" అనేది ఉచిత మయింది.

5. అల్ అహదీసుల్ మజూఅ విద్య

ఈ శాస్త్రంలో పండితులు ప్రత్యేక పుస్తకాలు రచించారు. 'మజూ' (కల్పించిన-అబద్ధపు) ఉల్లేఖనాలను వేరుచేశారు. ఈ విషయంలో కాజీ షొకాని (హి.1255) రచించిన "అల్ ఫహాయిదుల్ మజ్ మూఅ" తో పాటు, హాఫిజ్ జలాలుద్దీన్ సియూతి (హి.911) వ్రాసిన "అల్ లఅలి అల్ మన్నూఅ" ప్రముఖమయినవి.

6. అన్నాసిఖ్ వల్ మన్నూఖ్ విద్య

ఈ శాస్త్రంలో ఇమామ్ ముహమ్మద్ బిన్ మూసా హాజిమి (హి. 784 - వయసు 35) రచించిన "కితాబుల్ ఈ తిబార్" చాలా ప్రామాణికమయింది, ఖ్యాతి గడించింది కూడా.

7. అత్ తౌఫీక్ బైనుల్ అహదీస్ - విద్య

ఈ శాస్త్రంలో, స్థూలంగా చూస్తే పరస్పర విరుద్ధంగా కనిపించే ఉల్లేఖనాల మధ్య సమాన అర్థాన్వయం చెయ్యడం జరిగింది. ప్రప్రథమంగా ఇమామ్ షాఫియి

(హి.204) ఈ విషయాన్ని చర్చించారు. ఈయన వ్రాసిన పుస్తకం “ముఖలిపుల్ హదీస్” అనే పేరుతో ఖ్యాతిగడించింది. ఇమామ్ తహావి (హి.321) రచించిన “ముఘ్నిలుల్ ఆసారో” అనే పుస్తకం కూడా ఈ శాస్త్రంలో ఉపయోగకరమయిన పుస్తకం.

8. అల్ ముఖలిఫ్ వల్ ముఅత్తలిఫ్ విద్య

ఈ శాస్త్రంలో ముఖ్యంగా ఉల్లేఖన కర్తల పేర్లు, వాళ్ళ సంతానం, తండ్రి పేర్లు, బిరుదులు, తాత ముత్తాతల పేర్లు, లేక గురువుల పేర్లు ఒకేలా కనిపించిన వారి ప్రస్తావన ఉంది. ఇలాంటి అనుమానాస్పద స్థితివల్ల ఎరుగని వ్యక్తి అపార్థానికి గురయ్యే ఆస్కారముంది. ఈ శాస్త్రంలో హాఫిజ్ ఇబ్నూ హిజ్జ్ విరచితమయిన “తాబీర్ అల్ మున్నబహ్” అనే పుస్తకం చాలా సమగ్రమయింది.

9. అత్రాఫుల్ హదీస్ విద్య

ఈ శాస్త్రం ద్వారా ఏ ఉల్లేఖనం ఏ పుస్తకంలో ఉందో, దాని ఉల్లేఖనకర్తలెవరో తెలుస్తుంది. ఉదాహరణకు మీకు “ఇన్నుమల్ ఆమాలు బిన్నియ్యాత్” అనే హదీసు వాక్యం ఒకటి గుర్తుంది. అది ఎక్కడి నుండి లభించిందో, ఉల్లేఖనం పూర్తి పాఠమేమిటో, ఉల్లేఖన కర్తలెవరో మీరు తెలుసుకోదలిస్తే ఈ శాస్త్రానికి సంబంధించిన పుస్తకాలను చూడవలసి ఉంటుంది. ఈ శాస్త్రాన్ని హాఫిజ్ మజీ (హి.742) రచించిన “తుహఫతుల్ అష్రాఫ్” అన్న పుస్తకంలో సవివరంగా చర్చించడం జరిగింది. ఇందులో “సిహాసిత్తా” (ఆరు అతి సవ్యమయిన హదీసు పుస్తకాలు)లోని ఉల్లేఖనాల పట్టిక మొత్తం వచ్చేసింది. ఈ పుస్తకంలో హాఫిజ్ అబూ యూసుఫ్ మజీ 26 సంవత్సరాలు వెచ్చించారు. ఎంతో కఠిన శ్రమతో దీన్ని పూర్తి చేశారాయన, నేటి ప్రాచ్యశాస్త్రాల పాశ్చాత్య నిపుణులు (Orientalists) ఇలాంటి పుస్తకాలను అనుసరించే కాస్త కొత్త రూపంలో హదీసుల పట్టిక ఒకటి తయారు చేశారు. ఉదాహరణకు “కునూఝస్సున్నహ్” అనే పుస్తకం ఇంగ్లీషులో ప్రచురించారు. దాని అరబీ అనువాదం క్రీ.శ. 1934లో ఈజిప్ట్ నుండి వెలువడింది. ఇప్పుడొక విస్తృత పట్టిక “అల్ ముజముల్ ముఫ్రైస్” అనే పేరుతో సంకలనం చేస్తున్నారు. దీని 20 సంపుటాలు వెలువడ్డాయి.

10. ఫిక్ హుల్ హదీస్

ఈ శాస్త్రంలో ధార్మిక ఆదేశాలకు సంబంధించిన హదీసుల మర్మ హేతువును, అందులో నిగూఢమయి ఉన్న వివేచనను అవిష్కరించడం జరిగింది. ఈ విషయం

మీద హాఫిజ్ ఇబ్నకయ్యమ్ (హి.751) రచించిన “అలాముల్ మౌక్యాన్” అన్న పుస్తకంతో పాటు షా వలీయుల్లా వ్రాసిన “హుజ్జతుల్లాహుల్ బాలిగ్” అనే పుస్తకం ప్రయోజనకరమయినవి. ఇవేకాక జీవితంలోని విభిన్న సమస్యల్ని సృష్టిస్తూ పండితులు వేర్వేరు పుస్తకాలు రచించారు. ఉదాహరణకు ఆర్థిక విషయాలకు సంబంధించిన పుస్తకం “కీతాబుల్ అమ్వూల్”ని అబూ ఉబైదా కాసిమ్ బిన్ సల్లామ్ (హి.224) వ్రాశారు. అలాగే భూమి, సేద్యపు భూమి, ఉష్ణ, (పంటలో జకాత్) ఖరాజ్ ఇత్యాది విషయాల మీద కాజీ అబూ యూసుఫ్ వ్రాసిన ‘కీతాబుల్ ఖరాజ్’ అత్యుత్తమ రచన. ఇంకా సున్నత్ (ప్రవక్త సంప్రదాయం) పరీఅతకు మూలం అనడానికి, హదీసు తిరస్కారులు వ్యాపింపజేసిన అపార్థాలను తొలగించడానికి దిగువ పేర్కొన్న పుస్తకాలు చూడవచ్చు.

(1) కీతాబుల్ ఉమ్మీ 7వ సంపుటం; (2) అల్ రిసాల (ఇమామ్ షాఫియి); (3) అల్ ముఅఫికాత్, నాల్గవ సంపుటం (అబూ ఇస్హాక్ షాతిబి (హి.790), (4) సవాఇకు ముర్బల, సం.2 (ఇబ్నకయ్యమ్); (5) అల్ అహ్ కామ్ (ఇబ్న హజ్మీ ఉన్నలుసి హి.456); (6) తర్బుమానుస్సున్న (ఉర్బు, మౌలానా బద్రైఅలమ్, మీరతీ); (7) ఇస్సాతుల్ ఖబర్ (మా తండ్రీగారు, మౌలానా హాఫిజ్ అబ్దుస్సత్తార్ హసన్, ఉమర్ పూరి, హి.1324, వయసు 34); (8) హదీసు మరియు ఖుర్ఆన్ (మౌలానా సయ్యద్ అబుల్ ఆలా మౌదూది), (9) ఇన్కారె హదీస్ కా మన్షర్ ఔర్ పస్ మన్షర్ (ఇస్తిఖార్ అహ్మద్ బల్లి); (10) కొంతకాలం ముందు అల్లామ్ ముస్తఫా సబాయి, అల్ ముస్లిమాన్ అనే పత్రికలో, హదీసులు తార్కిక నిదర్శనాలన్న విషయం మీద వ్యాసాల పరంపర ప్రారంభించారు. వాటి ఉర్బు అనువాదం మౌలానా మలిక్ గులామ్ అలి గారు చేశారు. ఈ పుస్తకం “నాతెరసూల్” పేరుతో వెలువడింది.

హదీసు విద్యల చరిత్ర, తదితర సంబంధిత చర్చలకుగాను దిగువ ప్రస్తావించిన రచనలు సమగ్రమయినవి, ప్రయోజనకరమయినవి.

(1) ముకద్దమ ఫతహుల్ బారి (హాఫిజ్ ఇబ్న హిజ్జీ); (2) జామె బయానుల్ ఇల్మ్ వ అహ్ లీహ్, (హాఫిజ్ ఇబ్న అబ్దుల్ బిర్ ఉందులుసి (హి.463) (3) ముఅరిఫతు ఉలూముల్ హదీస్, (ఇమామ్ హాకిమ్ - హి.405); (4) ముకద్దమ తుహఫతుల్ అహూజీ (మౌలానా అబ్దురహ్మాన్ ముబారక్పూరి - హి.1353)- ఈ పుస్తకం కొత్తగా వచ్చిన పుస్తకాలన్నింటిలో సమగ్రమయింది, ప్రయోజనకరమయిందీను; అలాగే (5) ముకద్దమ ఫతహుల్ ముల్త్తిమ్ (మౌలానా షబ్బీర్ అహ్మద్ ఉస్మాని); (6) తద్వీనెహదీస్ (ఉర్బు - మౌలానా మనాజిర్ అహ్సన్ గీలాని)

మూడవ దశలో హదీసు సంకలన కర్తలు

ఈ దశలోని ప్రముఖ ఖ్యాతిగాంచిన హదీసు వేత్తల ప్రామాణిక గ్రంథాలను క్రింద పరిచయం చేస్తున్నాము.

1. ఇమామ్ అహ్మద్ బిన్ హంబల్ (హి. 164 - 241) ఈయనగారి ప్రముఖ సంకలనం “మున్నద్ అహ్మద్” పేరుతో ఖ్యాతి గడించింది. ఇందులో 30 వేల ఉల్లేఖనాలున్నాయి. దీని సంపుటాలు 24. చెప్పుకోదగ్గ హదీసులన్నీ ఇందులో వున్నాయి. ఇందులో సంకలనా విధానం విషయశీర్షికనుబట్టి కాక ఉల్లేఖన కర్త అయిన ప్రవక్త సహచరుని శీర్షికన జరిగింది. దీన్ని అధ్యాయాల రీత్యా అంటే విషయానుక్రమంగా తిరిగి కూర్చే పని హసనుల్ బన్నా షహీద్ తండ్రిగారు అయిన అహ్మద్ అబ్దురహ్మాన్ సాఅతి ప్రారంభించారు. ఇప్పటి వరకు 14 సంపుటాలు వెలువడ్డాయి. ఈజిప్ట్ కే చెందిన ప్రముఖ పండితులు అహ్మద్ షాకిర్ కూడా ఈ సందర్భంలో పని చేస్తున్నారు. ఇప్పటి వరకు 15 భాగాలు సంకలనమయ్యాయి.
2. ఇమామ్ ముహమ్మద్ బిన్ ఇస్సాయిల్ అల్ బుఖారి (హి.194 - 256) ఈయనగారి పుట్టుక సంవత్సరం అరబీ సంఖ్యా శాస్త్రం రీత్యా “సిద్ద్” (194) మరణ సంవత్సరం ‘నూర్’ (256) వస్తాయి. ఇమామ్ బుఖారి రచనల్లో అన్నింటికన్నా ప్రముఖమయింది, ప్రామాణికమయింది “సహీహ్ బుఖారి” దాని పూర్తి పేరు “అల్ జామి ఉస్సహీహల్ ముస్నదుల్ ముఖ్తసర్ మిన్ ఉమూరు రసూలుల్లాహి సల్లల్లాహు అలైహి వ ఆలిహి వసల్లం వ అయ్యామహ్”.

ఈ గ్రంథ సంకలనంలో 16 ఏళ్ళు పట్టాయి. ఆయన ద్వారా నేరుగా సహీహ్ బుఖారి చదివిన శిష్యుగణం సంఖ్య 90 వేల వరకు ఉంటుంది. కొన్ని పర్యాయాలు ఒకే సమావేశంలో హాజరయిన వారి సంఖ్య 30వేల వరకు చేరేది. ఇలాంటి సమావేశాల్లో ఆయన చెబుతూ ఉండగా తిరిగి చెప్పి వ్రాయించే వారి సంఖ్య 300 కు మించి ఉండేది. మొత్తం హదీసుల సంఖ్య 9684. అయితే పునరుక్తమయిన ఉల్లేఖనాలు (ముకర్రర్ రివాయాత్), అప్రామాణికమయిన ఉల్లేఖనాలు (తాలీకాత్), సహచరుల సాక్ష్యాధారమయిన ఉల్లేఖనాలు (షహాహిద్ అసార్), ముర్బల్ హదీసులను తీసివేస్తే మర్బూ ఉల్లేఖనాలు 623 మిగులుతాయి. ఇతర హదీసువేత్తలను పోల్చి చూస్తే

ఉల్లేఖన కర్తలను ఏరివేసే ప్రమాణం ఈయన కాస్త ఉన్నతంగా పెట్టారు.

3. ఇమామ్ ముస్లిమ్ బిన్ హజ్జాజ్ కఃఠిరి (హి.202 - 261) ఇమామ్ బుఖారి, ఇమామ్ అహ్మద్ బిన్ హంబల్ ఈయన గురువుల్లోనూ, ఇమామ్ తిర్మిజి, అబూ హాతిమ్ రాజి, అబూబక్ర బిన్ ఖజీమ ప్రభృతులు ఈయన శిష్యుగణంలోని వారు. ఈయన సంకలనం “సహీహ్ ముస్లిమ్” సంకలనా క్రమం రీత్యా ప్రముఖమయిందిగా పరిగణించబడుతుంది.
4. అబూ దావూద్ అష్అస్ బిన్ సులైమాన్ సజిస్తాని (హి.202-275) ఈయన ప్రముఖ సంకలనం “సునన్ అబూ దావూద్” పేరుతో ప్రఖ్యాతమయింది. ఇందులో అధికాంశం ధర్మశాస్త్ర ఆదేశాలకు సంబంధించిన ఉల్లేఖనాలను సమగ్ర రూపంలో ఒకచోట చేర్చడం జరిగింది. ఫికహ్ కు సంబంధించిన, శాసనాంగానికి సంబంధించిన సమస్యల పరిష్కారానికి ఇది అత్యుత్తమ మూల గ్రంథమని చెప్పవచ్చు. ఇందులో 480 హదీసులున్నాయి.
5. ఇమామ్ అబూ ఈసా తిర్మిజి (హి.209-279) ఇందులో ఫికహ్ కు సంబంధించిన విషయాలను, విభిన్న పంథాల వివరాలను విశదపరచడం జరిగింది.
6. ఇమామ్ అహ్మద్ బిన్ మఅయిబ్ నసాయి (హి.303) ఈయన సంకలనం పేరు “అస్సుననుల్ ముజ్తబా”.
7. ఇమామ్ ముహమ్మద్ బిన్ యజీద్ బిన్ మాజి కుజ్బయిని (హి.273) ఈయన పుస్తకం సునన్ ఇబ్ను మాజి పేరుతో ప్రఖ్యాతమయింది.

మున్నద్ అహ్మద్ తప్ప మిగతా 6 గ్రంథాలను హదీసువేత్తల పరిభాషలో “సహీహ్ సితా” అని అంటారు. కొందరు పండితులు ఇబ్ను మాజి కు బదులు ముఅత్తా “ఇమామ్ మాలిక్”ని సహీహ్ సితాలో ఒకటిగా పరిగణిస్తారు.

ఇవి కాక ఆ దశలో ఇంకా అనేక ప్రయోజనకరమయిన, సమగ్రమయిన రచనలు, సంకలనాలు జరిగాయి. వాటిని వివరించడం ఇక్కడ సాధ్యపడదు. బుఖారి, ముస్లిమ్, తిర్మిజి, ఈ మూటిని “జామె” అని అంటారు. అంటే వీటిలో విశ్వాసాలు, ఆరాధనలు, నైతిక నియమాలు, వ్యవహారాలు తదితర సకల విషయాలకు సంబంధించిన హదీసులున్నాయన్న మాట. అబూ దావూద్, నసాయి, ఇబ్నుమాజి-వీటిని సునన్ అని అంటారు. అంటే వీటిలో క్రియాత్మక జీవితానికి సంబంధించిన ఉల్లేఖనాలు మటుకే ఉన్నాయని అర్థం.

హదీసు గ్రంథాల వర్గీకరణ

హదీసువేత్తలు ఉల్లేఖనాల బలం, సవ్యతల ఆధారంగా హదీసు గ్రంథాలన్నింటినీ నాలుగు వర్గాలుగా విభజించారు.

1. ముఅత్తా ఇమామ్ మాలిక్, సహీహ్ బుఖారి, సహీహ్ ముస్లిమ్. ఈ మూడు గ్రంథాలు, సవ్యత రీత్యాను, ఉల్లేఖనకర్తల విశ్వసనీయత దృష్ట్యాను అత్యున్నత స్థాయికి చెందినవి.
2. అబూ దావూద్, తిర్మిజి, నసాయి - ఈ గ్రంథాల ఉల్లేఖన కర్తలు కొందరు విశ్వసనీయత రీత్యా మొదటి వర్గానికి కాస్త దిగువన ఉన్నవారు. అయినా ఇవి విశ్వసనీయ గ్రంథాలే. ముస్నద్ అహ్మద్ కూడా వీటితో సమంగా పరిగణించబడుతుంది.
3. దారిమి (హి.225), ఇబ్నూ మాజ, బైహకీ, దారుక్తని (హి.385), తబ్రాని (హి.360) పుస్తకాలు, తహావి (హి.311) రచనలు, ముస్నద్ షాఫియా, ముస్తద్రక్ హాకిమ్ (హి.405) - ఈ గ్రంథాలలో సహీహ్ (సవ్యమయినవి), జయిఫ్ (బలహీనమయినవి) అన్ని రకాల ఉల్లేఖనాలున్నాయి. కాని విశ్వసనీయమయిన ఉల్లేఖనాలే అధికంగా ఉన్నాయి.
4. ఇబ్నూ జరీర్ తబ్రీ (హి.310) రచనలు, ఖతీబ్ బగ్దాద్ (హి.463) పుస్తకాలు, అబూ నయీమ్ (హి.403), ఇబ్నూ అసాకర్ (హి.571), వైలమి, ఫిర్దౌస్, కృతీకర్త (509), కామిల్ ఇబ్నూ అద్ (హి.365), ఇబ్నూ మర్బూయ (హి.410) సంకలనాలు, వాకిది (హి.207), ఇంకా ఇలాంటి ఇతర రచయితల పుస్తకాలు ఈ కోవకు చెందినవి. ఈ పుస్తకాలు కలగూరగంప లాంటివి. మౌజూ (కల్పిత) ఉల్లేఖనాలు కూడా వీటిలో అధికంగా చోటు చేసుకున్నాయి. సాధారణ మత బోధకులు, సూఫీ పండితులకు ఆధారాలు ఈ గ్రంథాలే. అయితే కష్టపడి ప్రక్షాళన జరిపితే ఈ సంకలనాల నుండి కూడా మణి మాణిక్యాలు వెదికి తీయవచ్చు.

నాల్గవ దశ

ఈ దశ దాదాపు అయిదవ శతాబ్ది హిజ్రీ నుండి మొదలయింది, ఇంకా కొనసాగుతోంది. దీనికి పూర్వం మూడవ దశలో జరిగిన సంకలనా విధానం ముగిసింది. ఈ సుదీర్ఘ కాలంలో జరిగిన రచన, పరిశోధనా కార్యకలాపాల వివరాలు ఇవి:

1. ప్రముఖ హదీసు గ్రంథాల టీకా తాత్పర్యాలు, వివరణలు, ఇతర భాషల్లోకి అనువాదాలు జరిగాయి.
 2. పైన పేర్కొన్న హదీసు శాస్త్రాల మీద అనేక రచనలు జరిగాయి. వాటి వ్యాఖ్యానాలు, వివరణలు, సంక్షిప్తాలు వ్రాయడం జరిగింది.
 3. పండితులు తమ ఆభిరుచులకనుగుణంగా లేక అవసరాల రీత్యా మూడవ దశలో జరిగిన సంకలనాల నుండి హదీసులను ఎన్నుకుని ప్రయోజనకరమయిన కూర్పులు చేశారు. వాటిలో కొన్ని దిగువన ఇస్తున్నాము.
- అ) మిష్కాతుల్ మసాబిహ్ (వలీయుద్దీన్ ఖతీబ్) ఇందులో విశ్వాసాలు, ఆరాధనలు, నైతిక నియమాలు, వ్యవహారాలు, సామాజిక నియమాలు, ప్రళయ దిన వివరాలు ఇత్యాది విషయాలకు సంబంధించిన ఉల్లేఖనాలన్నీ సమకూర్చడం జరిగింది.
- ఆ) రియాజుస్సాలిహీన్ (ఇమామ్ అబూ జక్రియ్యా యహ్యూబీన్ షరఫ్ నవవి - ఈయన “ముస్లిమ్” గ్రంథానికి టీకా కూడా వ్రాశారు - హి.676) ఈ గ్రంథం అధికంగా నైతికత, మర్యాదలకు సంబంధించిన హదీసులున్న పుస్తకం. ప్రతి అధ్యాయం ప్రారంభంలో శీర్షికను బట్టి కుర్ఆన్ వచనాలను కూడా ఉటంకించటం జరిగింది. ఇది ఈ గ్రంథం ప్రత్యేకత. సహీహ్ బుఖారీ సంకలనా విధానం కూడా ఇదే.
4. మున్నకల్ అఖ్బార్ (ముజద్దిదుద్దీన్, అబుల్ బర్కాత్, అబ్దుస్సలామ్ బిన్ తైమియ్య- హి.652) ఈయన ప్రఖ్యాత ఇస్లామీయ తత్వవేత్త షైఖుల్ ఇస్లామ్ తకీ ఉద్దీన్ అహ్మద్ బిన్ తైమియ్య (హి.728) గారి పితామహులు. కాజి షాకాని, ఈ గ్రంథానికి నైలల్ బెతార్ పేరిట ఒక టీకా వ్రాశారు.
 5. బులూగుల్ మరామ్ (హఫీజ్ ఇబ్నూ హిజ్ర్, బుఖారీ టీకా కర్త (హి.852) ఇందులో అధికంగా ఆరాధనలు, వ్యవహారాలకు సంబంధించిన హదీసులే ఉన్నాయి. ముహమ్మద్ బిన్ ఇస్మాయిల్ సనాని (హి.1182) ‘సుబులుస్సలామ్’ పేరిట దీనికి టీకా వ్రాశారు. ‘మిస్కూల్ ఖిత్తామ్’ పేరిట మరో టీకా ఫార్సీ భాషలో నవాబ్ సిద్దీకుల్ హసన్ ఖాన్ (హి.1307) వ్రాశారు. ఈ గ్రంథాల్లో చాలా వాటికి చాలాకాలం క్రితమే ఉర్దూలోకి అనువాదం జరిగింది. వాటి ప్రచురణ కూడా జరిగింది.

భారత దేశంలో

మన దేశంలో మొట్టమొదట సైఖ్ అబ్దుల్ హక్ ముహమ్మద్ దహ్లావీ బిన్ సైఫుద్దీన్ తుర్కీ (హి.1052) హదీసు విద్యాజ్యోతిని ప్రకాశింపజేశారు. ఆయన తరువాత హజ్రత్ షా వలీయుల్లా (హి.1176), ఆయన సంతానం, సేవాపరాయణులు, బోధనాగ్రాహకులయిన శిష్యుల ఆవిరళ పరిశ్రమ వల్ల ఈ భూభాగంలో ప్రవక్త సంప్రదాయకాంతి నలుమూలలా వ్యాపించింది. “భూమి దాని ప్రభుజ్యోతితో ప్రకాశమానమయి పోయింది.” (దివ్యఖుర్ఆన్ - అజ్ జుమర్ : 69)

షా వలీయుల్లా తరువాత ఈ దేశంలో అనువాదాలు, టీకాలు, చిన్న చిన్న సంకలనాలు, ప్రచురించే సత్కార్యక్రమం ఇంకా కొనసాగుతూనే ఉంది. ఆ పరంపరలోనిదే ఈ “ప్రవక్త ప్రవచనాలు” కూడా.

ఈ సంకలనకర్తకు కూడా, హదీసు విద్యలో ఎన్నో సేవలు అందించిన మహనీయుల పోలిక ప్రాప్తమవడం కూడా మహా వరప్రసాదమే. లేకపోతే ఈ సేవకునికీ ఆ మహనీయులకీ పోలికేది? వారు ప్రవక్త మహనీయుల ప్రవచనాలను సంకలనం చెయ్యడంలోనూ వాటిని వ్యాపింపజెయ్యడంలోనూ తమ జీవితాలనే అంకితం చేశారు.

“నేను సత్పురుషుల ప్రేమికుణ్ణి కాని వారిలోని వాణ్ణి కాను.”

దీని ద్వారానయినా బహుశా దైవం నాలో సదాచారాన్ని అనుగ్రహిస్తాడేమో! ప్రవక్త కాలం నుంచి నేటి వరకు హదీసులు వ్రాసే, వాటిని ఉల్లేఖించే కార్యక్రమం ఎన్నడూ ఎడతెగకుండా సాగుతూనే ఉందని పై వివరాల వల్ల తెలుస్తోంది. ఈ విజ్ఞాన పరిశోధనా పరంపరలో పగలూ దేదీప్యమానమయినదే రేయీ ఉజ్వలమానమయినదే!

- అబ్దుల్ గఫార్ హనన్ ఉమర్ పూరి

హదీసు పాఠభాషిక పదాలు

- హదీస్ : దైవ సందేశపారులు (సల్లల్లాహు అలైహి వ సల్లమ్) సూక్తి, ఆచరణ “తక్రీర్”లను హదీసు అంటారు. “తక్రీర్” = ఆయన (సఅనం) ఎదుట ఏదయినా పని చేయగా ఆయన దాన్ని వారించకపోతే దాన్ని తక్రీర్ అంటారు.
- అసర్ : సహాబా (ప్రవక్త సహచరుల) సూక్తులు, ఆచరణలకు అసర్ అని అంటారు. బహువచనం. - అసార్.
- సనద్ : హదీసు ఉల్లేఖన కర్తల పరంపరను సనద్ అంటారు.
- మతన్ : హదీసు మూలసాధాన్ని మతన్ అంటారు.
- ఖబర్ ముతవతిర్ : ప్రతిదశలోనూ అనేకమంది ఉల్లేఖనకర్తలున్న హదీసు. ఇంత మంది ఉల్లేఖనకర్తలు ఒక అబద్ధాన్ని నిరంతరాయంగా, ఏకాభిప్రాయంతో చెప్పడం సాధారణంగా అసాధ్యం. అలాంటి హదీసును ఖబర్ ముతవతిర్ అంటారు. తవాతుర్ అంటే నిరంతరాయంగా జరగటం అని అర్థం. ముతవతిర్ అంటే నిరంతరాయంగా నిరూపితమయిన విషయమని అర్థం. తవాతుర్ మూడు రకాలు: (1) ఒక తరం నుంచి రెండవ తరానికి ఎడతెగకుండా, సువిస్తరంగా, సర్వ సామాన్యంగా ప్రతులు నకలు చెయ్యడం జరుగుతూ, ఉల్లేఖనం జరుగుతూ ఉండటం. ఉదాహరణకు దివ్య ఖుర్ఆన్. (2) తవాతుర్ అమలి (ఆచరణాత్మకపరంపర) ఉదాహరణకు: నమాజ్ వేళలు, అజాన్, నమాజ్ మౌలిక రూపం. (3) తవాతుర్ అస్నాద్ (ప్రమాణాల పరంపర) ఉదాహరణకు “నాపై అబద్ధాన్ని కావాలని కల్పించి చెప్పేవాడు నిస్సందేహంగా తన నివాసాన్ని నరకాగ్నిలో నిర్మించుకుంటాడు.” అనే హదీసు. దీన్ని ఉల్లేఖించినవారు కేవలం ప్రవక్త సహచరుల కాలంలోనే 100 మందిని మించి ఉండేవారు. అలాగే దైవదౌత్య అంతానికి సంబంధించిన ఉల్లేఖనాలు కూడా ఈ కోవకు చెందినవే. (4) తవాతుర్ మా’నవి (అర్థపరమయిన పరంపర) అంటే అన్ని ఉల్లేఖనాల్లో ఉమ్మడి భావం ఒకటి ఎడతెగని పరంపర స్థాయికి చేరినదయి ఉంటుంది. (పదాలు వేరయినా - సం.) ఉదా॥ ప్రవక్త

మహాత్మాలు, ప్రార్థన చేసేటప్పుడు చేతులెత్తడం మొదలయిన హదీసులు (ముకద్దమ ఫత్హుల్ ముల్హిమ్)

- ఖబర్ వాహిద్ : ఉల్లేఖనకర్తల సంఖ్య తవాతుర్ స్థాయికి చేరని హదీసులు.
లేక అహద్ హదీసు వేత్తల దృష్టిలో ఇది మూడు రకాలు:
- (అ) మష్హూర్ : ప్రవక్త సహచరుల తరువాతి కాలాల్లో ఎందులోనూ ముగ్గురికి తక్కువకాని ఉల్లేఖనకర్తలున్న హదీసు.
- (ఆ) అజీజ్ : ఇద్దరి కన్నా తక్కువ కాని ఉల్లేఖనకర్తలున్న హదీసులు.
- (ఇ) గరీబ్ : ఏదయినా కాలంలో కేవలం ఒక్క ఉల్లేఖనకర్తయే మిగిలిన హదీసు.
- మర్బూ : ప్రవక్త మహనీయుల (స) (ఆయన మాటలు లేక చేతల) తో సంబంధమున్న హదీసు.
- మౌకూఫ్ : సహచరులతో సంబంధమున్న ఉల్లేఖనం అంటే సహచరుల సూక్తి లేక ఆచరణ.
- ముత్తసిల్ : ఒక్క ఉల్లేఖన కర్త కూడా మధ్యలో రద్దుకాని ఉల్లేఖన ప్రమాణమున్న ఉల్లేఖనం.
- మున్కతె : ముత్తసిల్కు వ్యతిరేకమయిన ఉల్లేఖనం.
- ముఅల్లక్ : సనద్ ప్రారంభంలోనే ఉల్లేఖనకర్తను వదిలేసిన లేక అసలు ఉల్లేఖనకర్తల పరంపరనే వదిలేసిన ఉల్లేఖనం. ఇలా వదలివెయ్యడానికి "తా'లీక్" అంటారు.
- ము'అజల్ : ఉల్లేఖనకర్తల పరంపర (సనద్)లో ఎడతెగకుండా ఇద్దరు లేక ఇద్దరినిమించి ఉల్లేఖనకర్తలులేని ఉల్లేఖనం.
- ముర్బల్ : తాబయి (అనుచరులు) ప్రవక్త మహనీయుల (స) ప్రస్తావనల మధ్య సహాబి (సహచరుని) ప్రస్తావనలేని ఉల్లేఖనం.
- షాజ్ : ఇలాంటి ఉల్లేఖనంలో విశ్వసనీయుడయిన ఉల్లేఖనకర్త తాను చేసే ఉల్లేఖనంలో తన కన్నా ప్రామాణికతలో బలవంతుడయిన ఉల్లేఖనకర్త ఉల్లేఖనాన్ని వ్యతిరేకిస్తాడు. బలవంతుని ఉల్లేఖనాన్ని 'మహ్షూజ్' (భద్రమయినది) అంటారు.
- మున్కర్ : 'జూయాఫ్ (బలహీనమయిన) ఉల్లేఖనం చేసే ఉల్లేఖనకర్త ఇతర విశ్వసనీయ ఉల్లేఖనకర్తచేసే ఉల్లేఖనాన్ని వ్యతిరేకిస్తే

బలహీనుడి ఉల్లేఖనాన్ని 'మున్కర్' అని, తద్విన్నమయిన విశ్వసనీయ ఉల్లేఖనకర్త చేసే ఉల్లేఖనాన్ని 'మారుఫ్' అని అంటారు.

ముఅల్లల్ : హదీసువేత్తలు మాత్రమే పసిగట్టగల గోప్యమయిన లోపమున్న ఉల్లేఖనం. ఉదా॥ ఏదయినా అనుమానం చేత మర్కూను మౌకూఫ్ గా లేక తద్విరుద్ధంగా భావించడం.

సహీహ్ : క్రింది విషయాలున్న ఉల్లేఖనం:
(అ) ముత్తసీల్ సనద్, (ఆ) ఉల్లేఖనకర్త స్వరూప స్వభావాల రీత్యా విశ్వసనీయుడయి ఉండటం. (ఇ) అతని జ్ఞాపకశక్తి నవ్వంగా ఉండటం, (ఈ) అది షాజ్ కాకపోవడం. (ఉ) ముఅల్లల్ కాకపోవడం.

హసన్ : పైన (సహీహ్ లో) పేర్కొన్న లక్షణాలన్నీ ఉండికేవలం జ్ఞాపకశక్తి రీత్యా కాస్త బలం లేనిదయి ఉండేది. ఇలాంటి 'హసన్' ఉల్లేఖనాన్ని ఇలాంటివే ఇతర ఉల్లేఖనాలు బలపరిస్తే దాన్ని 'సహీహ్ లిగైరిహ్' అంటారు.

జయీఫ్ : బలహీనమయినవి, పైన పేర్కొన్న లక్షణాలన్నింటిలో లేక కొన్నింటిలో ప్రస్ఫుటమయిన లోపం కానవచ్చేది.

అనేక 'జయీఫ్' ఉల్లేఖనాలు 'హసన్ లిగైరిహ్' గా పరిగణించబడతాయి, అయితే ఈ బలహీనత ఉల్లేఖనకర్తల స్వరూప స్వభావాల వల్ల ఏర్పడింది కాకూడదు. (కవాయిదుత్తహదీస్-ఫు. 90)

'జయీఫ్' ఉల్లేఖనాల్లో అత్యంత అధమ దశ, దాని ఉల్లేఖనకర్తల ధర్మనిష్ఠ సందేహాస్పదమయిపోవడం. ఇలాంటి ఉల్లేఖనాలను 'మౌజూ' (కల్పితమయినవి) అని అంటారు.

హదీసు జ్ఞాన వృక్షం

మహనీయ ముహమ్మద్, సల్లల్లాహు ఆలైహి వ సల్లమ్

నుండి

1. అనస్ బిన్ మాలిక్	మరణం	93 హిజ్రీ
2. హమీద్ అత్తవీల్ ఇబ్ను అబీ హమీద్	68	143 ,,
3. ముహమ్మద్ బిన్ అబ్దుల్లా ఆల్ అన్నారి	118	215 ,,
4. ముహమ్మద్ బిన్ ఇస్మాయిల్ ఆల్ బుఖారీ	194	256 ,,
5. ముహమ్మద్ బిన్ యూసుఫ్ ఆల్ గిర్రబీ	231	320 ,,
6. అబ్దుల్లా బిన్ అహ్మద్ అన్నరఖ్నీ	మరణం	381 ,,
7. అబ్దురహ్మాన్ బిన్ ముజప్పర్ అద్దావూదీ	374	467 ,,
8. అబ్దుల్ అవ్వల్ బిన్ ఈసా అస్సంజరీ	458	553 ,,
9. హుసైన్ బిన్ ముబారక్ అజ్జలైదీ	546	631 ,,
10. అహ్మద్ బిన్ అబీ తాలిబ్ ఆల్ హిజ్జార్	మరణం	730 ,,
11. ఇబ్రాహీమ్ బిన్ అహ్మద్ అత్తనౌఖి మరణం 800		11. అబ్దుర్రహీమ్ బిన్ హుసైన్ ఆల్ ఇరాకీ 725 806 హి.
12. అహ్మద్ బిన్ అలి బిన్ హిజ్రీ ఆల్ అనకలాని 'బుఖారీ' టీకాకర్త	774	852 ,,
13. అహ్మద్ జక్రీయ్ ఆల్ అన్నారీ	మరణం	925 ,,
14. ముహమ్మద్ బిన్ అహ్మద్ అర్రమలి	మరణం	1004 ,,

15. అహ్మద్ బిన్ అబ్దుల్ కుద్దూస్ అష్షనావీ మరణం 1028 హి.

16. అహ్మద్ బిన్ అల్ కషాహి 1071 ,,

17. ఇబ్రాహీమ్ బిన్ హసన్ అల్ కద్దీ అల్ మదనీ 1045 1101 ,,

18. ముహమ్మద్ బిన్ ఇబ్రాహీమ్
అబూ తాహిర్ అల్ మదనీ
మరణం 1145 హి.

18. అబ్దుల్లా బిన్ సాలిమ్ అల్ బసరీ
మరణం 1134

19. అష్షాహ్ వలీయుల్లాహ్
1114 - 1176

19. అహ్మద్ బిన్ ముహమ్మద్ షరీఫ్
అల్ అహదల్

20. అష్షాహ్ అబ్దుల్ అజీజ్ (1159-1239)

20. సులైమాన్ బిన్ యహ్యా మరణం 1197

21. అష్షాహ్ ఇస్హాక్ దెహలవీ
మరణం 1262

21. అబ్దుల్ కాదిర్ బిన్ అహ్మద్ అల్
కౌకబాన్ (1135-1207)

అబ్దుల్ హమ్ద్ బిన్ సులైమాన్ 1179-1270

22. అస్ఫుయ్యద్ నజీర్ హుసైన్ దెహలవీ
1225 - 1320

22. ముహమ్మద్ బిన్ అలీ అష్షాకానీ
నైలల్ అవ్తార్ రచయిత 1172-1250

23. మౌలానా అహ్మదుల్లా, సైఖుల్
హదీస్, రహ్మానియా, దెహ్లా
మరణం 1362 (వయసు 65 సం.లు)

23. అహ్మద్ బిన్ ముహమ్మద్ అష్షాకానీ
మరణం 1281

24. హుసైన్ బిన్ ముహమ్మద్ అల్ అన్నారీ
మరణం 1327

24. అబ్దుల్ గఫార్ హసన్ (ఈ గ్రంథ సంకలనకర్త)
హదీస్ ప్రమాణపత్రం గ్రహించిన తేది 20 షాబాన్ 1354 హిజ్రీ

వివరణ

1. గురువర్యులు మౌలానా అహ్మదుల్లాగారు (మర్తూమ్) హదీసు జ్ఞానం ఆనాటి ఇద్దరు ప్రఖ్యాత హదీసు వేత్తల నుండి గ్రహించారు. (అ) మౌలానా సయ్యద్ నజీర్ హుసైన్ (మర్తూమ్); (ఆ) అల్లామా హుసైన్ బిన్ ముహ్సిన్ అల్ అన్నారీ (మర్తూమ్). తొలి గురువుల వారు నాలుగు తరాల ద్వారా షైఖ్ మహనీయులు ఇబ్రాహీమ్ బిన్ హసన్ కర్దీకి శిష్యులు. రెండవ గురువులు ఆరు తరాల ద్వారా ఆయనకు శిష్యులు. కాజీ ముహమ్మద్ బిన్ అలీ షాకాని కుమారుడు అహ్మద్ బిన్ ముహమ్మద్ తన తండ్రి ద్వారాను, అల్లామా అబ్దుల్ హక్ బిన్ సులైమాన్ ద్వారానూ హదీస్ పరిజ్ఞానాన్ని సముపార్జించారు. ఈ అల్లామాగారు తన తండ్రి సులైమాన్ బిన్ యహ్యీ ద్వారా నేరుగా జ్ఞాన సముపార్జన చేశారు. ఈ విధంగా గురువర్యులు షైఖ్ మహనీయులు హుసైన్ బిన్ ముహ్సిన్ నుండి ఇబ్రాహీమ్ బిన్ హసన్ కర్దీ మధ్యన ఆరుకుబదులు నాలుగు తరాలే మిగులుతాయి. మౌలానా సయ్యద్ నజీర్ హుసైన్ (మర్తూమ్)తో పాటు అల్లామా హుసైన్ బిన్ ముహ్సిన్ అన్నారీల ప్రమాణ పరంపర సైన్ ఇబ్రాహీమ్ బిన్ హసన్ కర్దీతో కలసి ఏకమయి పోతాయి.
2. ఇక్కడ హదీసు జ్ఞాన వృక్షం పేరిట కేవలం సహీహ్ బుఖారీ గ్రంథ అధ్యయన పరంపరను సూచించడం జరిగింది. ఇది కాక ఇతర హదీసుగ్రంథాల ప్రమాణ పరంపరలు వేరుగా ఉన్నాయి. వాటి వివరణల అవకాశం ఇక్కడ లేదు. ఇమామ్ బుఖారీ నుండి మహనీయ ముహమ్మద్ (స) వరకు అనేక పరంపరలున్నాయి. ఇక్కడ అతి తక్కువ ఉల్లేఖనకర్తలు గల ప్రమాణీకర పరంపరలలో ఒకదాన్ని పేర్కొనడం జరిగింది.
3. ఈ గ్రంథ సంకలనకర్త (మౌలానా అబ్దుల్ గఫ్ఫార్ హసన్ రహ్మానీ) హదీసు జ్ఞానాన్ని మౌలానా అహ్మదుల్లా (మర్తూమ్) నుండి గ్రహించడంతో పాటు మౌలానా అబ్దుల్ హక్ బిన్ నగర్ నహస్వీ (మర్తూమ్), మౌలానా ముహమ్మద్ సూరతి (మర్తూమ్), మౌలానా ఉబైదుల్లా రహ్మానీ ముబారక్ పూరిల ద్వారా కూడా హదీసుకు సంబంధించిన కొన్ని గ్రంథాలు చదివారు. ఇంకా మౌలానా అబ్దుల్ హక్ బిన్ ముహద్దీస్ ముబారక్ పూరి, (తిర్మిజీ గ్రంథ టీకాకర్త) నుండి కూడా కొంత ప్రయోజనం పొందే అవకాశం లభించింది.

తన అనుపమ వరాలను అనుగ్రహించి మేళ్ళను పూర్తిగావించిన అల్లాహ్ కే సకల స్తోత్రాలు చెందుతాయి.

ఇట్లు

అశక్తుడు

అబ్దుల్ గఫ్ఫార్ హసన్ రహ్మానీ, ఉమర్ పూరి
17, జుమాదహీలా 1376 హి. (30.12.1956)

1. ఇస్లామ్ మౌలిక అంశాలు

(1) عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ إِذْ طَلَعَ عَلَيْنَا رَجُلٌ شَدِيدٌ بَيَاضِ الثِّيَابِ شَدِيدٌ سَوَادِ الشَّعْرِ لَا يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ وَلَا يَعْرِفُهُ مِمَّا أَحَدٌ حَتَّى جَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَسْتَأْذَنَ لِيُكَلِّمَهُ إِلَى رُكْبَتَيْهِ وَوَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى فَخْذَيْهِ وَقَالَ يَا مُحَمَّدُ أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِسْلَامِ قَالَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ وَتَقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجَّ النَّبِيَّ إِنْ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا قَالَ صَدَقْتَ فَحَبِّبْنَا لَهُ يَسْأَلُهُ وَيُصَدِّقُهُ قَالَ فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ قَالَ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَتُؤْمِنَ بِالْقَدْرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ قَالَ صَدَقْتَ قَالَ فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِحْسَانِ قَالَ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ فَأَخْبِرْنِي عَنِ السَّاعَةِ قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنَ السَّائِلِ قَالَ فَأَخْبِرْنِي عَنِ إِمَارَاتِهَا قَالَ أَنْ تَلِدَ الْأُمَّةَ رَبَّتَهَا وَأَنْ تَرَى الْحَفَاةَ الْعَرَاةَ الْعَالَةَ رُعَاءَ الشَّيْءِ يَنْظُرُونَ فِي الْبُنْيَانِ قَالَ ثُمَّ انْطَلَقَ فَلَيْثُمْ مَلِيًّا ثُمَّ قَالَ لِي يَا عُمَرُ أَتَدْرِي مِنْ السَّائِلِ قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَإِنَّهُ حَبْرِي لِي أَتَاكُمْ يُكَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ... رواه مسلم (مشکوٰۃ کتاب الایمان ص ۳)

1. హజ్రత్ ఉమర్ బిన్ ఖత్తాబ్ (రజిఅన్) ఉల్లేఖించారు: మేము ఒక రోజు ప్రవక్త మహనీయుని (సఅసం) సన్నిధిలో కూర్చుని ఉండగా అకస్మాత్తుగా ఒక వ్యక్తి మా వద్దకు వచ్చాడు. అతని బట్టలు ఎంతో తెల్లగా, శిరోజాలు మరెంతో నల్లగా ఉన్నాయి. అతన్ని చూస్తే ప్రయాణం చేసి వచ్చినట్టుగా గాని, అతను మాకు పరిచయమున్న వ్యక్తిగాని తెలియడంలేదు. అతను వచ్చి దైవప్రవక్త (సఅసం)కు దగ్గరగా కూర్చున్నాడు. అతను తన మోకాళ్ళను ప్రవక్త మోకాళ్ళకు ఆనించాడు. తన రెండు చేతులు ప్రవక్త తొడలపై పెట్టాడు. ఆ తరువాత అతను, “ముహమ్మద్, నాకు ఇస్లాం గురించి తెలుపండి” అనడిగాడు. అప్పుడు దైవప్రవక్త(సఅసం) సెలవిచ్చారు: “ఇస్లాం అంటే, అల్లాహ్ తప్ప మరో ఆరాధ్యుడు లేడని, ముహమ్మద్ (సఅసం) అల్లాహ్ సందేశహరుడని నీవు సాక్ష్యం పలకడం; నమాజ్ చెయ్యడం, జకాత్ చెల్లించడం, రమజాన్ ఉపవాసాలు పాటించడం, ఇంకా నీవు ప్రయాణ స్తోమత కలిగివుంటే హజ్ చెయ్యడం.” దానికతను, “మీరు పలికింది నిజం” అని అన్నాడు. అది విని మాకు ఆశ్చర్యం కలిగింది- అతనే ప్రశ్నిస్తున్నాడు, అతనే తిరిగి ధృవీకరిస్తున్నాడని. అతను ఆ తరువాత అడిగాడు, “నాకు ఈమాన్ గురించి తెలుపండి”. ప్రవక్త మహనీయులు తెలిపారు, “ఈమాన్ ఏమిటంటే నీవు అల్లాహ్ ను, ఆయన దూతల్ని, ఆయన గ్రంథాలను, ఆయన ప్రవక్తల్ని, అంతిమ దినాన్ని, మంచిదయినా, చెడుదయినా అదృష్టాన్ని విశ్వసించడం” అని. ఆ వ్యక్తి, “మీరు నిజం పలికారు” అని అన్నాడు. తిరిగి, “ఇహ్సాన్ అంటే ఏమిటో నాకు తెలుపండి” అనడిగాడు. ఆ పైన దైవప్రవక్త ఇలా సెలవిచ్చారు, “ఇహ్సాన్

1. ఈ హదీసులో ఇస్లాం, ఈమాన్, ఇహ్సాన్ అన్నవాటిని విశదపరచడం జరిగింది. ఖుర్ఆన్, హదీసుల్లో ఈమాన్, ఇస్లాం అన్న పదాలు ఒకేచోట వచ్చాయంటే అక్కడ ఈమాన్ అంటే విశ్వాసం, మనోమయ నిర్ధారణ అని అర్థం. ఇస్లాం అంటే నోటితో దేవుని ఏకత్వాన్ని, దైవదౌత్యాన్ని ప్రకటించడం ఇంకా బాహ్య ఆరాధనా సంప్రదాయాలను పాటించడం అని అర్థం.

ఇహ్సాన్ అన్న పదానికి మూల శబ్దం హస్న్. హస్న్ అంటే అందం అని అర్థం. ఆరాధనలో అందం రావాలంటే, ఆరాధన చేసేటప్పుడు, మనం దైవం సమక్షంలో